

De muzikale geschiedenis van de Bayreuther Festspiele afl. 16 (1953)

Door Johan Maarsingh

Een bijzonder jaar

Het jaar 1953 bracht voor de Bayreuther Festspiele een nieuwe productie van *Lohengrin*, Wolfgang Wagner debuteerde daarmee als regisseur. Dan was er nog het optreden van Clemens Krauss. Zijn uitvoeringen van *Parsifal* en de tweede *Ring*-cyclus zijn legendarisch. De opnamen zijn al snel in piraat-persingen op de markt gebracht. Waarover verderop meer.

Wolfgang Windgassen zong in de beide cycli (onder Keilberth en Krauss) Siegfried in de twee laatste opera's van de *Ring*. Hans Hotter was in beide cycli de Wotan. Er is hiermee een cast ontstaan die gedurende jaren de kwaliteit van de Bayreuther uitvoeringen in hoge mate zou bepalen.

Op 11 augustus 1953 dirigeerde Paul Hindemith Beethovens Negende symfonie in het Festspielhaus.

De avond viel tussen de *Siegfried* en de *Götterdämmerung* onder leiding van Clemens Krauss.

Misschien is er wel een radio-uitzending geweest, maar er is geen opname bewaard gebleven. Jammer.

Die avond zong sopraan Birgit Nilsson (1918-2005) voor het eerst in Bayreuth. Ze maakte dus haar debuut niet in een opera van Wagner. Als tenor voor deze uitvoering van Beethovens Negende was Anton Dermota (1910-1989) geëngageerd. Het is zijn enige optreden geweest tijdens de Festspiele. Ira Malaniuk (alt) en Ludwig Weber (bas) zongen hun partij een jaar later nog eens.

Lohengrin voor de grammofoonplaat.

Van alle voorstellingen werden opnamen gemaakt door Telefunken/Decca. Het was, na *Parsifal* en *Die Meistersinger* de derde opera die in een complete registratie op de plaat werd uitgebracht. Als Elsa was de Amerikaanse Eleanor Steber (1914-1990) geëngageerd. Windgassen zong Lohengrin en Josef Greindl was de koning. Theo Adam zong in 1953 een aantal kleine rollen: Vierter Edler in *Lohengrin*; de Steuermann in *Tristan und Isolde* en de tweede Gralsritter in *Parsifal*. Behalve van *Lohengrin* zijn van de overige opera's radio-opnamen bewaard gebleven en op plaat en cd uitgebracht.

<https://youtu.be/NOg6SraUmhw>

Clemens Krauss

Joseph Keilberth

De *Ring* onder Krauss en Keilberth.

Op medewerking van dirigent Hans Knappertsbusch hoefde Bayreuth niet meer te rekenen. Dit had tot gevolg dat Clemens Krauss (1893-1954) werd geëngageerd voor alle voorstellingen van *Parsifal* en de tweede *Ring*-cyclus. Wieland Wagner had in de jaren dertig veel optredens van Krauss in München beleefd en hij wilde hem graag naar Bayreuth halen toen Knappertsbusch zich niet kon vinden in de regie-opvattingen van Wieland en daarom van medewerking aan het festival in 1953 afzag. 'Wanneer de geest van Richard Wagner weer in het Festspielhaus aanwezig is, ben ik de eerste die weer terugkomt'. Helaas voor Wieland overleed Clemens Krauss voor het begin van de Festspiele in 1954. Deze cyclus is al jaren te koop en is van goede geluidskwaliteit. Aanvankelijk waren er de langspeelplaten op zogeheten grijze labels. Later kwam de opname beschikbaar op CD. De Franse firma Rodolphe bracht deze *Ring* uit op slechts zeven schijfjes, waarbij de scheiding van het geluid via het linker en het rechterkanaal helemaal was doorgevoerd. Volgens hetzelfde systeem werd toen ook

de *Parsifal* uitgebracht. Rodolphe is nu helemaal uit de tijd. Nu zijn de beide *Ring*-cycli uit 1953 voor nog geen twintig euro op cd te koop. De eerste cyclus ging onder leiding van Joseph Keilberth en had Martha Mödl als Brünnhilde. Bij Krauss was dat Astrid Varnay. Er bestaat enige twijfel wie de dirigent is van het eerste bedrijf uit Siegfried. De opvattingen lijken enorm op elkaar. De zangers zijn in beide gevallen dezelfde. De opname onder Krauss is met toestemming van de leiding van de Festspiele uitgebracht op Orfeo en bevat daarbij een uitgebreide documentatie.

Das Rheingold onder Krauss <https://youtu.be/95baqC-aoUY>

Die Walküre https://youtu.be/_AkNIP6fnk

Siegfried <https://youtu.be/7KdG5afTVd8>

Götterdämmerung <https://youtu.be/SVGZvz5-IkM>

De opname onder Keilberth is in 10 delen op YouTube te vinden. Het belangrijkste verschil is de Brünnhilde: onder Keilberth zingt Martha Mödl en onder Krauss is dat Astrid Varnay. Maar er is nog iets met de uitgaven van beide opnamen...

Eerste akte van *Siegfried*: gedirigeerd door wie?

Het begin van de *Siegfried* in de uitvoering onder Krauss wordt ontsierd door een luide kuch en een geluid van vermoedelijk een toon uit een blaasinstrument. Bovendien houdt Wolfgang Windgassen geen gelijke tred met het door Krauss aangegeven tempo. Dit is zeer opvallend in de zogeheten Schmiedelieder, aan het einde van het eerste bedrijf. Welnu: deze geluiden zijn ook te horen in uitgaven die de door Keilberth gedirigeerde uitvoering zouden bieden. De eerste akte onder Keilberth zou dit zijn, maar biedt ook de extra geluiden van de opname onder Krauss.

<https://youtu.be/OmOaAG9VvRE>

Op YouTube is echter ook een andere opname te vinden die door Keilberth zou zijn gedirigeerd in 1953. De eerste uitgave op lp van het label Allegro zou de bron zijn. Het begin wordt niet ontsierd door kuch of ander geluid. Maar bij de Schmiedelieder (Nothung! Nothung!) gaan er dingen mis: een naald slaat over, er wordt teruggegaan in de partituur en soms lijken er twee uitvoeringendoor elkaar te klinken. Een klinkend voorbeeld van een piraat-uitgave. Luister vanaf 1.07'50".

<https://youtu.be/31LPxit3eL4>

De *Ring* onder Keilberth uit 1953 is op meerdere labels te koop. Even luisteren naar de eerste akte van Siegfried om te bepalen of er geleend is uit de opname onder Krauss.

Lohengrin stond maar twee jaar op het programma. Dat was ook het geval met *Tristan und Isolde*, die in 1953 werd gedirigeerd door Eugen Jochum (1902-1987), met Astrid Varnay als Isolde en Ramon Vinay als Tristan.

<https://youtu.be/sU109Sandk4> (1)

<https://youtu.be/icTaWUiJNyw> (2)

<https://youtu.be/N5qSztGzn4E> (3)

Parsifal onder Krauss.

Clemens Krauss mag dan in de *Ring* uitstekende resultaten bereiken, zijn *Parsifal* is minder overtuigend. Het grootste probleem zit in de momenten waarop de zangers (solisten en koor) een beduidend langzamer tempo nemen dan de dirigent aan het orkest weet op te leggen. De scène kort voor de Verwandlungsmusik en de daarop volgende scène in de Graalburcht vormt een klinkend bewijs daarvan. Blijkbaar heeft Knappertsbusch in de beide voorgaande jaren zijn stempel weten te drukken op de verklanking van de partituur. Het is wel een uitvoering die sneller is dan de plaatopname uit 1951 en ook een snellere puls heeft dan de radio-opname uit 1954, wederom onder Knappertsbusch. De verlossende dirigent die de toehoorders deed vrijwaren van langzame tempi zou pas optreden in 1966: Pierre Boulez.

De uitvoering onder Krauss <https://youtu.be/S-sI6Z9MHLM>

Nilsson en Varnay een eeuw oud

Al gaat de aandacht voor het overgrote deel uit naar de voorstellingen in 1953, er is aanleiding om nu ook de *Lohengrin* en *Die Walküre* uit 1954 onder de aandacht te brengen.

In 2018 zouden zowel Birgit Nilsson (17 mei 1918 - 25 december 2005) als Astrid Varnay (25 april 1918-4 september 2006) honderd jaar zijn geworden. Beide zangeressen waren in Bayreuth prominent aanwezig in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw. Varnay zong er vanaf 1951 tot en met 1967.

Astrid Varnay

Nilsson was vanaf 1957 tot en met 1970 in Bayreuth te beleven in de rollen die ook Varnay zong. Kundry is een van de weinige grote dames rollen die Nilsson niet in Bayreuth heeft gezongen. Beide zangeressen waren afkomstig uit Zweden. Varnay debuteerde als Sieglinde aan de Metropolitan Opera House in New York op 6 december 1941. De radio-opname van die voorstelling is gelukkig goed bewaard gebleven en op diverse labels op cd verschenen.

Birgit Nilsson debuteerde aan de opera van Stockholm en maakte in 1948 een tournee door Duitsland. Ze werd door dirigent Fritz Busch naar Glyndebourne gehaald. In 1951 zong ze onder zijn leiding de Elettra in *Idomeneo* van Mozart. In 1954 stonden Nilsson en Varnay als Elsa en Ortrud in *Lohengrin*.

Nilsson maakte na haar eerste jaren in Bayreuth haar debuut aan de Met in New York. Zij werd een van de favoriete zangers van dirigent Karl Böhm en zou onder zijn leiding grootse voorstellingen zingen van Wagners *Tristan und Isolde* (1962-1970, met de beroemde opname uit 1966) en de fameuze *Ring* uit 1965, waarvan in 1973 de plaatopname verscheen op Philips. Al voor dat Böhm in 1962 zijn eerste voorstelling in het

Festspielhaus leidde, had hij al met Nilsson samengewerkt aan de Met in New York. Behalve met Böhm heeft Nilsson ook met Sir Georg Solti beroemde plaatopnamen gemaakt van vele opera's van Wagner en Richard Strauss.

Onlangs werden door Decca in samenwerking met de Birgit Nilsson Foundation al haar opnamen opnieuw uitgebracht. De box bevat maar liefst 79 cd's.

https://store.deccaclassics.com/*/Box-Sets/La-Nilsson-The-Complete-Decca-Deutsche-Grammophon-Philips-Recordings/5TZ50FG8000

In het geval van Astrid Varnay is een dergelijke hoeveelheid studioregistraties niet mogelijk. Op Deutsche Grammophon verscheen in maart van dit jaar een setje van drie cd's.

Haar Ortrud is te horen in de officiële opnamen, gemaakt in 1953 en 1962 in Bayreuth. Haar Senta in 1955 is ook door Decca vastgelegd. Vele voorstellingen van Varnay als

Brünnhilde en een enkele als Kundry zijn niet officieel uitgebracht, maar die uit 1953 en 1956 zijn door Orfeo uitgebracht. Het mooiste van klank zijn de *Ring* en *Holländer* uit 1955, in de stereo opnamen zoals zijn uitgegeven door de firma Testament.

Birgit Nilsson trad in 1954 op als Elsa in het tweede en laatste jaar van de door Wolfgang Wagner geënceneerde *Lohengrin*. Dietrich Fischer-Dieskau (1925-2012) debuteerde dat jaar in Bayreuth als Wolfram von Eschenbach in de nieuwe productie van *Tannhäuser* en hij zong de Heerrufer in *Lohengrin*. Bas-bariton Theo Adam heeft in 1954 één keer de rol van König Heinrich gezongen. Laat nou uitgerekend die voorstelling van 4 augustus bewaard zijn gebleven. Wolfgang Windgassen en Astrid Varnay zongen *Lohengrin* en Ortrud. Let even op de manier waarop Varnay de Elsa zingt: het belooft veel drama. Dit is een *Lohengrin* om mee te nemen naar het onbewoonde eiland.

<https://youtu.be/97WkmgGlqP8>

Behalve als Elsa was Birgit Nilsson ook te beleven als Ortlinde in *Die Walküre*. Uit de *Ring* van dat jaar is alleen *Die Walküre* (25 juli 1954) op lp en cd verschenen. Bijzonder is de tenor Max Lorenz als Siegmund, naast Martha Mödl als Sieglinde en Astrid Varnay als Brünnhilde. De beide dames wisselden van rol in de tweede voorstelling. Beide keren stond Joseph Keilberth op de bok.

<https://youtu.be/5KEODLY9ASk> (akte 1)

<https://youtu.be/hg3mF6rPfs0> (2)

<https://youtu.be/fhtXFHrEeRM> (3)

In de volgende aflevering zal Wieland Wagners nieuwe productie van *Tannhäuser* in 1954 met Gré Brouwenstijn centraal staan.

